

Omer Nakićević

MUHADDIS MUSTAFA PRUŠČAK

Mustafa b. Muhamed, Bosanac, Prušćanin

Mali Prusac, nekada zvani Akhisar, poznat je široj javnosti, već duže vremena, kao nekadašnji kulturni centar. Plejada intelektualnih radnika ovog malog mjesta, poznatih i nepoznatih, dala je svoj doprinos kroz pisanu riječ islamskoj misli i sagledavanju izvjesnih pitanja od društvenog značaja za naše područje. U grupaciji ličnosti o kojima nije sve dorečeno, a koji ne mogu biti zaobiđeni kada se govori o misaonoj djelatnosti naših pređa u dalekoj i bližoj prošlosti, spada i Mustafa b. Muhamed, Bosanac, Prušćak, Nevabadlija-Novomješanin,¹⁾ prusački kadija i muhadis krajem XVIII i početkom XIX stoljeća.

Dr. S. Bašagić o Mustafi Prušćaku

O ovoj ličnosti i njegovom djelu ima nekoliko do sada objavljenih radova. Osnovne podatke o njegovu životu i radu iznio je pred javnost dr. S. Bašagić u svojoj disertaciji, ističući, između ostalog, da je Mustafa Prušćak bio:

- muftija u Pruscu,
- da je napisao djelo *Tabšir al-guzat* (blagovijest borcima) i
- da je umro 1169/1755. godine.²⁾

U ovom svom osvrtu S. Bašagić nam je dao i prikaz sadržaja ovog djela i ukazao da se radi o vrsnom piscu i svestranom poznavaoцу *KUR'ANA* i hadisa, da je gradivo lijepo i iscrpno izložio u 22 poglavlja s predgovorom u kome definiše pojam »gihad«, zatim da je djelo presjek primitivnog ratovanja u vrijeme osvita islama, sa dosta zanimljive lektire izložene kroz tekst *KUR'ANA*, hadisa, mudrih izreka i istorijskih priča, ali autoru prigovara što u djelu ne navodi ni jedne riječi o događajima u Bosni koji bi mogli biti povod pisanju ovog djela.

Dr. S. Bašagić spominje da mu je poznat i traktat *Risala ad-dakir fi ziyara ahl al-maqabir* (Knjiga pobožnoga o posjećivanju grobova)

¹⁾ Rukopis broj: 551, fol 113a. Ovako je navedeno ime Mustafe Prušćaka u njegovoj idžazet-nami, dok na drugim mjestima ime Muhamed se spominje dva puta, što bi moglo biti da je prepisivač omaškom upisao dva puta isto ime ili da je jedno Muhameda drugo Muhamed ili obratno. Kasniji istraživači su ovo prihvatili i tako upisivali. Dva puta spomenuto ime Muhamed nalazi se i njegovo djelo *Ar-radi li al-murtada* komentaru djela *Al-hadi li al-muhtadi* od Tlimentanija, rukopis broj 5/54, fol 1/a. GHB.

²⁾ Dr. S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1912. str. 151-152.

koga je autor napisao u Pruscu 1152/1739. godine i da je Mustafa Pruščak umro u Pruscu uživajući veliki ugled u narodu kao učen i pobožan čovjek.³⁾

M. Handžić o Mustafi Pruščaku

I Mehmed Handžić govori o Mustafi Pruščaku⁴⁾ i navodi djela koja spominje i S. Bašagić. U uvodu djela *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, M. Handžić ističe da ima za cilj da iznese »... samo one zaslužne muševke koji su svojim perom mnogo usluge učinili hanefitskom mezhebu«⁵⁾ i svrstava ga u niz hanefitskih pravnika (fakiha) navodeći ga pod rednim brojem 8.

Na osnovu zapažanja dr. S. Bašagića i M. Handžića, može se reći za Mustafu Pruščaka, Nevabadliju, slijedeće:

- da je bio muftija,
- da je bio predstavnik hanefitske pravne škole,
- da je bio vrstan pisac koji se vješto koristio u svojim sastavima Kur'anom, hadisom i poslovicama,
- da nije bio pasivan posmatrač zbivanja, nego je nastojao da da svoj doprinos pisanoj riječi,
- da je bio dobar pravnik i veliki humanista, tražeći da humanost bude prisutna i kada se radi o najvećem neprijatelju.⁶⁾

H. Šabanović o Mustafi Pruščaku

Nešto kasnije i H. Šabanović iznio je u djelu *Književnost Muslimana u Bosni i Hercegovini*,⁷⁾ pored ovih podataka, i neke nove činjenice, navodeći da je Mustafa bio, ne samo muftija, nego i profesor. Svoj sud bazira na riječima samog Mustafe Pruščaka i kaže: »... da je jedan svoj rad (Mustafa Pruščak) napisao na traženje nekog svog učenika. Vjerovatno je predavao na medresi u Akhisaru (Pruscu) koju je krajem 16. stoljeća osnovao Hasan Kafi«.⁸⁾

H. Šabanović pretpostavlja da je Mustafa Pruščak imao visoku školsku spremu, koju je stekao u domovini i Carigradu, i da je, vjerovatno, prije nego je postao muderis i muftija u Akhisaru, služio u nekom drugom mjestu. Podržavajući mišljenje S. Bašagića i M. Handžića i H. Šabanović ističe da je Mustafa Pruščak svoje djelo *Tabšir*

³⁾ Dr. S. Bašagić n. d. str. 152.

⁴⁾ M. Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, Sarajevo 1933. str. 10.

⁵⁾ M. Handžić, n. d. str. 10.

⁶⁾ Mustafa Pruščak razrađuje ovu misao u 19. poglavlju djela *Tabšir al-guzat* na koje se poziva S. Bašagić i M. Handžić, ali je razrađuje i u djelu *Risala al-marhama wa Aš šafaqa* kad komentariše citat iz Kur'ana »Božija milost sve i svakog obuhvata« (Wa rahmatuhu wasi'at kulla šay'). Svoju misao humanitosti bazira na sažaljenju, jer kaže: »Osnova milosti je sažaljenje koje nameće da se učini dobročinstvo.«

⁷⁾ H. Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, Svjetlost 1973. str. 470-479.

⁸⁾ H. Šabanović, n. d. str. 472. Ova konstatacija H. Šabanovića je tačna, je M. Pruščak u svom djelu *Risala ad-dakir fi ziyara ahl al-maqabir* kaže: »Kada me je zamolio jedan moj učenik da mu objasnim smisao posjete grobovima i druga pitanja vezana za umrle, zatim u koje bi dane bilo najbolje obavljati posjete mrtvih, ja sam tada napisao traktat pod imenom *Risala ad-dakir fi ziyara ahl al-maqabir*.

al-guzat završio 1150/1738. godine i posvetio Ali-paši, pobjedniku nad austrijskom vojskom pod Banjom Lukom, riječima: »... zbog njegove hrabrosti i darežljivosti, želio sam da njemu i njegovoj braći-saborcima poklonim koristan dar za svetu borbu.«⁹⁾

U nastavku H. Šabanović iznosi nekoliko korisnih podataka, koji se na neki način mogu uočiti i kod dvojice prethodnih istraživača, npr. da djelo *Tabšir al-guzat* koji je najvećim dijelom ispunjeno razmatranjima teoretskih i praktičnih pitanja rata i podsticanja ratnika na borbu i podizanja ratnog morala, u stvari predstavlja monografiju o jednom od tri pitanja koja obrađuje Hasan Kafija u djelu *Nizam Al-alam*, jer Hasan Kafija u tom svom djelu razmatra (1) pitanje podanika, (2) javne administracije i (3) pitanje armije, rata i mira, a Mustafa Pruščak govori samo o posljednjem od tih pitanja. Osim toga, rad Mustafe Pruščaka, ističe H. Šabanović, bitno se razlikuje od rada Hasana Kafije, Pruščaka, jer se kod Mustafe Pruščaka jasno uočava odsutnost kritike postojećeg stanja, nedostataka armije i njene slabosti.¹⁰⁾

Pored toga H. Šabanović je dao i pregled sadržaja njemu poznatih djela Mustafe Pruščaka i to:

- *Risala ft ar-rahma wa aš-šafaqa* (Traktat o milosti i samilosti),
- *Risala ft al-qahwa wa ad-duhan wa al-ašrubu* (Traktat o stavu -islama, bolje reći o stavu Mustafe Pruščaka, primjedba O. N., prema kafi, duhanu i pićima)
- *Risala ad-dakir ft ziyara al-maqabir* (Traktat probožnoga o posjećivanju grobovima) i
- *Risala fi fada'ili al-gama'a* (Traktat o značaju i vrlinama skupnog obavljanja molitve).

Pri svakoj od ovih rasprava H. Šabanović izvlači zaključak o djelu i piscu. Tako npr. autor piše prvi traktat, po mišljenju H. Šabanovića, da podstiče razvijanje i njegovanje međusobne ljubavi ...solidarnosti i povjerenja među ljudima; da u traktatu o kafi..., autor razmatra predmet ne samo sa vjerskog, nego i sa zdravstvenog aspekta, da kod razmatranja raznih pravnih pitanja vodi računa o uslovima svoga vremena; da je ustanova idžtihada, po riječima autora, trajna, to jest da su islamski principi sposobni da tumače izvore islama u duhu svoga vremena i da se na toj osnovi ustanova idžtihada mora uvijek koristiti. I kod treće rasprave, to jest rasprave o posjeti grobovima, autor, po mišljenju H. Šabanovića, ne govori samo sa vjerskog i dogmatičkog stanovišta, nego i sa moralnog, jer posjeta groblju podsjeća posjetioca na smrt koja je neminovnost što utiče da čovjek bude humaniji i plemenitiji.¹¹⁾

M. T. Okić o Mustafi Pruščaku

Kompletiranju slike o Mustafi Pruščaku doprinijeli su i radovi M. Tajiba Okića i Nevenke Ristić. Nevenka Ristić je prevela Raspravu o kafi duvanu (duhanu) i pićima i objavila u integralnom prijevodu uz potrebne komentare u Prilozima za orijentalnu filologiju. U uvodnom

⁹⁾ H. Šabanović, n. d. str. 472.

¹⁰⁾ H. Šabanović, n. d. str. 474.

¹¹⁾ Vidi piše, H. Šabanović, n. d. str. 470-479.

dijelu ona se ne bavi istraživanjem, nego niže do tada poznate činjenice, jedino ukazujući da je M. Taib Okić u svom poznatom radu o islamskoj tradiciji ukazao na djelo *Ar-radi li al-murtada*, komentar Mustafe Prušćaka na djelo *Al-hadi li muhtadi* (Uputstvo za onoga ko želi da bude na pravom putu) od Muhammada b. 'Abl al-Hasan al-Magribi at-Tlimentani, iz područja o hadisu.¹²⁾

M. Tajib Okić unio je dosta svježine u rasvjetljavanje spomenutog djela. On konstatuje da autor ovim svojim radom proširuje osnovno djelo At-Tlimentanija koje sadrži oko petsto hadisa, mnogobrojnim hadisima i da djelo ima 112 poglavlja.¹³⁾

Lik Mustafe Prušćaka u djelu *Ar-radi li al-Murtada*

Ovo djelo je od prioritetnog značaja za ovaj naš rad zbog rasvjetljavanja ličnosti Mustafe Prušćaka, vodeće ličnosti prusačke škole kasnijeg perioda i mlađe generacije. Djelo, na neki način, govori o nekoliko značajnijih činjenica koje nam omogućuju da pojasnimo brojne momente iz njegova života, do sada pomalo nedorečene, npr.

— da li je autor djela *Ar-radi li al-Murtada* zaista fakih, kako to misli M. Handžić ili možda i nešto drugo?

— da li njegova pisana djelatnost prestaje sa 1154/1742. godinom, kako kaže H. Šabanović, ili se nastavlja i kasnije?

— čime se služio pri pisanju svoga rada?

— kakav je odnos između njega i Hasana Kafije u okviru prusačke intelektualne škole?

— šta su mu krajnje poruke pisane djelatnosti?

— kakva mu je metoda izlaganja i

— da li i on teži za slobodom rasuđivanja, bitnom karakteristikom prusačke škole itd.

U uvodnom dijelu prvog poglavlja autor djela *Ar-radi li al-Murtada*, Mustafa Prušćak ističe u kakvim okvirima će se kretati ovaj njegov rad i kroz to direktno ukazuje na preokupacije svog užeg interesovanja i interesovanja svoje sredine riječima:

»Ja siromašni... Mustafa sin Muhameda, sin Muhameda (ili Mehmeda — primjedba O. N.), Bosanac, Prušćanin, (Mustafa b. Muhammad b. Muhammad al-Basnawi al-Aqhisari), namjeravam da dadnem uz svako poglavlje djela *Al-hddi li al-muhtadi*¹⁴⁾ po nekoliko časnih hadisa, cijenjenih izreka (ashaba i tabi'ina) i poučnih priča radi božijeg zadovoljstva. Želja mi je da budem proživljen u društvu kapaciteta hadisa

¹²⁾ N. Ristić, Mustafa ibn Muhammad al-Aqhisari (Prušćanin), *Rasprava o kafi, duvanu i pićima*, POF, XX-XXI 1970/1971. str. 71-107, Sarajevo 1974.

¹³⁾ M. T. Okić, *Islamska tradicija* (Prilog izučavanju izvora šerijatskog prava), Sarajevo 1936. Preštampano iz Gajretova kalendara 1937. str. 31-32. M. T. Okić kaže da je imao djelo u rukama. Ustupio mu ga Osman Asaf Sokolović, bivši sekretar trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu. M. T. Okić je opisao djelo i istakao da mu nedostaju listovi (12, 19, 30, 35-38, 39, 77 i dalje sve do kraja.

Ovaj isti rukopis koristili smo i za ovaj rad. On se danas nalazi u GHB Sarajevo i ima privremeni registarski broj: 5754 i još uvijek u rasutom stanju.

¹⁴⁾ M. Prušćak, *Ar-radi li al-Murtada*, rukopis broj: 5754. str. 1. GHB, Sarajevo.

(imama muhadisa) i iskrenih radnika koji su radili na hadisu (Vjerovjesnika) sallallahu 'alayhi wa sallam. Ove hadise pružio sam iz hadiskih djela:

- *Al-gami' as-sagir* od Sujutije (Galaluddin as-Suyutiyy)
- *Al-arba'in od Nevevije* (An-Nawawiyy)
- *Al-hirz at-tamim, šarh al-hisn al-hasin* od Karia ('Ali b. Sultan Muhammad al-Harawiyy al-Qariyy) i drugih djela istaknutih muhadisa.¹⁵⁾

Autor je koristio za ovaj svoj rad preko dvadeset djela hadiske tematike, kao što su *Al-kutub as-sitta* (šest glavnih hadiskih zbirki), razne druge zbirke, komentare ili djela koja obrađuju druge discipline, a služe se hadisom kao dokazom. Karakteristično je da Mustafa Prušćak citira i djelo *At-tawriyya, Toru, Stari zavjet*^{15a)} na više mjesta radi objašnjenja ili dopune neke radnje.

Pregled tema djela *Ar-radi li Al-Murtada* sa osvrtom na pojedine izvore

Teme, kojih je 112, ponekad nemaju međusobne čvrste spone, ali kao cjelina predstavljaju način izgradnje uzorne ličnosti sa islamskog stanovišta, vjersko-didaktične poruke ponekad i sufijskih nazora. Centralno mjesto zauzima vrlina (al-fadila).

- Prvo poglavlje govori o: zikru (ad-dikr)
- 2: izgovaranju islamskog očitovanja,
- 3: tespihu poslije namaza,
- 4: zahvali Bogu,
- 5: traženju oprosta (at-tawba),
- 6: donošenju »salavata« na Vjero vjesnika (s),
- 7: upućivanju molbe Bogu (ad-du'a'),
- 8: noćnim namazima i učenju,
- 9: pranju zuba kod obrednog pranja (misvak kod abdesta)
- 10: obrednom pranju (obdestu),
- 11: kupanju,
- 12: ezanu (pozivu na molitvu),
- 13: klanjanju pet puta dnevno,
- 14: zajedničkom klanjanju (džem'atu),
- 15: iščekivanju namaza i zadržavanju u džamiji poslije namaza,
- 16: izgradnji džamije (?) — alternativno, jer ne dostaje jedan list,
- 17: podne namazu,
- 18: sunetu podne namaza,
- 19: sunetu ikindije namaza, (treće dnevne molitve)
- 20: sunetu akšama namaza (prve večernje molitve),

¹⁵⁾ Ovo su djela koje on izričito navodi u uvodnom dijelu ovog svoga rada. Međutim, on se služio desetinama izvora koje kasnije prigodno spominje, bilo u tekstu ili margini.

^{15a)} Nije isključeno da se radi i o nekom drugom djelu, ali pošto se u uvodnoj rečenici doziva Musa, a onda Ibn-i Adem, čovjek, očito govori da se radi o *Tori, Tevratu*.

- 21: naklanjavanju i učenju Kur'ana između akšama i jacije (prvog i drugog noćnog namaza - molitve),
- 22: o sunetu jacije namaza,
- 23: noćnom klanjanju (nafilama, neobligatnim namazima),
- 24: plaću iz strahopoštovanja,
- 25: noći uoči petka,
- 26: petku,
- 27: kupanju petkom,
- 28: korištenju toalete petkom,
- 29: učenju *Kur'ana*,
- 30: pristupu zikru (litanijsko ponavljanje osnovne sentense islamskog vjerovanja i božijeg imena)
- 31: učenju i nauci uopšte,
- 32-41: (nedostaje nekoliko strana),
- 42.....: vrlina posta šest dana ševala, uz napomenu da je o ovom pitanju detaljno govorio i u traktatu *Al-hal fi sitta min šawwal* (fol. 39a) I ovdje napominjemo da se prusačka škola ističe svojom osobenošću, smjelijim rasuđivanjem. Kao primjer te smjelosti može poslužiti sud Mustafe Prušćaka u ovom poglavlju kome je dao naslov *O vrlinama posta šest dana mjeseca ševala* u kome kaže: »U djelu *Al-fatawa az-zahiriyya* prenosi se od Ebu Hanife da je mekruh postiti šest dana mjeseca ševala, bilo da se posti odjednom svih šest dana, bilo u intervalu u toku mjeseca, zatim da je Malik rekao "Nisam vidio ni jednog fakih da ih je postio niti nam je iko od ranijih učenjaka to prenosio. Ovo su izmislili, kaže Mustafa Prušćak, glupaci i neznalice, jer ovo i svi drugi hadisi koji govore da je post šest dana ševala mekruh, svi su oni apokrifni (al-mawdu'). Više o tome (može se vidjeti) u našoj raspravi (*Al-hal fi sit tati min šawwal*), O vrlinama posta šest dana mjeseca ševala, (fol. 39a).
- 43: deset dana mjeseca zilhidžeta,
- 44: Yawmi tarwiya (dan uoči yawm-i arafata),
- 45: yawm-i 'arafatu,
- 46: kurban bajramu,
- 47: o kupanju uoči bajrama,
- 48: Posjeti grobu Vjerovjesnika, gdje upozorava da je više o tome govorio u svom radu *Risala ad-ddkir fi ziydra ahl- al-maqabir*, fol. 31a,
- 49: hadžu,
- 50: ratovanju uz napomenu da se više o tome može naći u njegovu djelu tzv. *Tabšir al-guzat* (fol. 31b),
- 51: klanjanju i učenju *Kur'ana* u toku četiri noći (prve mjeseca redžepa, petnaeste, mjeseca šabana i noćima uoči dva bajrama. Na margini ovog poglavlja je napomena da je Kadi-zade napisao traktat na turskom jeziku o noći «leile-i regaib» u prozi, a on, u stihu, također na turskom (fol. 31b).
- 52: postu 13. 14. i 15-tog svakog mjeseca (sawm-i bid),
- 53: danima u sedmici, pojedinačno,
- 54: traženju (al-istigfar), gdje se zadržava i na *Tori*,
- 55: bogobožnosti,
- 56: karakternom čovjeku,
- 57—59.: nedostaje nekoliko strana, osim jednog dijela 59. poglav-

lja, ali samo dopune Mustafe Prušćaka. Poglavlje, prema dopuni, odnosi se na stid (al-ahya'). U ovom poglavlju Mustafa Prušćak citira izvode iz *Tore*. Uvodnu rečenicu ispisao je mastilom crvene boje, da bi bila upadnija i kaže: »u *Tori* (*At-tawriyya*) Bog kaže Musau a. s. 'Čovječe (sine Adema), ko želi da ima više na ovom svijetu, to će mu samo povećati udaljenost od Boga na ovom i neshvatanje budućeg svijeta. Bog će mu dati da vazda bude brižan i tužan, da je vazda zauzet poslom od koga se nikada neće moći otresti. Srce će mu vazda biti ispunjeno siromaštvom, nikada sito i bogato. Stalno će nečemu težiti, a nikada neće moći ostvariti tu težnju. Sine Adema, svaki dan smanjuje ti se život za jedan dan, a ti to ne primjećuješ, svakim danom Bog ti daje hranu, a ti mu ne zahvaljuješ, sa malim si nezadovoljan, a sa mnoštvom, nezasićen. Ni jedan dan ne osvane, a da ti ne dobiješ od mene potrebnu hranu i ni jedna noć ne omrkne, a da ne dođe vjesnik (melek), tvoj pratioc i ne donese vijest o nekom odvratnom djelu kojeg si počinio. Jedeš moju hranu, a stalno mi griješiš. Ti mi se obraćaš molbom i ja ti uzvraćam dobrom... Divan li sam ja Gospodar, a loš li si ti čovjek! Ti mi se obraćaš s molbom, ja ti molbu usvajam i dajem što tražiš, pokrивam tvoje mane jednu za drugom i ružna djela jedno za drugim. Stidim se zbog tebe, a ti se ne stidiš zbog mene. Mene zaboravljaš a drugih se sjećaš. Ljudi se plašiš, a od mene kao da si siguran, (fol. 36b).

60: o uzornu moralu. I ovdje Mustafa Prušćak navodi riječi iz *Tore*:

»U *Tori* stoji, 'Sine Adema, (čovječe), lijepo se ponašaj među svijetom, da bi te ja volio i oprostio, a ti bio omiljen i kod drugih. Sine Adema, stavi svoju ruku na prsa, pa što bi zaželio sebi to zaželi i svakom vjerniku! Sine Adema, ne čezni za onim što na ovom svijetu nisi ostvario, niti se veseli onim što si zadobio. Znaj da danas tvoj svijet (bogatstvo i slava) sutra prelazi u vlast drugoga. Sine Adema, traži budući svijet, ostavi ovaj, jer i zlo na budućem svijetu bolje je od dobra na ovome i svega što je na njemu. Sine Adema, ti tražiš ovaj svijet, a onaj svijet tebe traži. Sine Adema, pripremi se za smrt prije nego ti ona dođe! Ako bi ti ostavio ovaj svijet (ono što imaš) drugome, kao da si ostavio vjerovjesnicima da svijet pozivaju meni na pokornost. Sine moj, koliko je bogatih smrt učinila siromašnim, koliko nasmijanih, rasplakanim, koliko ljudi zavlada bogatstvom, osili se i zaboravi na poslušnost, pa umru takvi i odu u pakao. Koliko je ljudi bilo bez ičega i ikakva imetka, strpilo se na tome i ušlo u raj! Priča se da je jedan čovjek hvalio drugoga u lice. Na to će mu ovaj drugi:

»Čovječe božiji, zašto me hvališ? Jesi li me isprobao da sam zadržao blagost dok sam bio u srdžbi?

— Ne, nisam, odgovori.

— Jesi li me isprobavao na putovanju i uvjerio da sam moralan?

— Ne, nisam.

— (Onda zapamti), čovjek nema prava da hvali drugoga sve dok ga ne isproba u ove tri stvari, (fol 39b)

61: poglavlje govori o blagosti.

62—64: poglavlja nedostaju. Sačuvan je samo dio dopune osnovnom tekstu.

I ovdje Mustafa Prušćak citira izvore iz *Tore*.

65: o ekonomičnosti,

66: o programiranju. U ovom poglavlju Mustafa Prušćak citira na dva mjesta izvode iz *Tore* (fol 41),

67: O strpljivosti,

68: O zahvalnosti,

69: o ćutanju,

70: o iskrenosti,

71: o čednosti,

72: o pozdravu,

73: o neogovaranju,

74: o pravednosti,

75: o savlađivanju srdžbe,

76: o prihvatanju izvinjenja,

77: o poslušnosti roditeljima,

78: o samilosti (ar-rahma). Ovdje se Mustafa Prušćak osvrće na svoje ranije napisano djelo iz ovog područja riječima: »O značenju pojma Ar-rahma, samilosti, ja sam napisao rad o tome svojoj braći (al-ihwa), (misli na prijatelje ili svoje učenike — primjedba O. N.), i u njemu izložio daleko više podataka. Ovdje sam se zadovoljio ovim. Molim te, Bože, za milost i oprost dana okupljanja!«

79: o pružanju pomoći ugroženom,

80: o dobrim uslugama drugome,

81: o davanju milostinje,

82: o čvrstim rodbinskim vezama,

83: o ukazivanju gostoprimstva,

84: o nahranjivanju gladnoga,

85: o napajanju žednoga,

86: o nalaganju pozitivnoga i sprečavanju zabranjenoga. I ovdje ukazuje na svoje ranije napisano djelo iz ove oblasti. Razmatrajući maksimu »pokvarenost učenjaka pokvarenost je cijelog svijeta« Mustafa Prušćak daje svoj sud riječima: »...jer glupi kada vide da učeni i obrazovani halapljivo grabe materijalna bogatstva, bez obzira da li se radilo o dozvoljenom ili zabranjenom, i oni će poletjeti za njim... upravo biva onako kako sam to razradio (smo razradili) u našem radu *Risala al muradiyya fi haqqi qahwa wa ad-duhan* (fol. 56a)

87: o skrivanju mane drugoga,

88: o pobjedi vjernika,

89: o samilosti prema siromašnima,

90: o zavođenju mira među zavađenima,

91: o ukazivanju poštovanja uglednima (as-sadat),

92: o ukazivanju časti susjedima,

93: o ukazivanju časti učenjacima,

94: o posjećivanju prijatelja,

- 95: o konsultovanju,
- 96: o konsultovanju,
- 97: o zaštiti i poštovanju prava radnika (posluge),
- 98: o posjeti oboljelim,
- 99: o praćenju dženaze,

100: o izvavi saučesća. U ovom poglavlju napominje da je pitanje saučesća, izvođenja talkina¹⁶⁾ i iskata,¹⁷⁾ posjete groblju itd. obradio u svojoj raspravi pod naslovom *Ad-dakir fi ziydra ahl al-maqabir* »i ko želi više objašnjenja, napominje Mustafa Prušćak, neka vidi tamo!« (fol. 64.ab),

101: o opraštanju i skromnosti,

102: o radu i ličnom izdržavanju,

103: o sticanju imetka kroz dopušteno. Zadržavajući se na zanimanjima u ovom poglavlju Mustafa Prušćak iznosi stav Hasana Kafije i kaže kad govori o stavovima pojedinih mislilaca: »Naš učitelj (ashabuna) ističe da je najbolji rad — djelatnost poslije džihada, trgovina, zatim zemljoradnja pa zanatstvo. Međutim, ja mislim da je pisanje najbolja djelatnost. Ovo mišljenje zastupa i 'Ali al-Qali u svom komentaru svanom *An-niqaya*.« (fol 67b),

104: o ishrani onim što je dozvoljeno,

105: o koristima umjerenog jedenja i ne pretrpavanja stomaka i o etici islamskog ponašanja pri jelu,

106: o ulozi drugom licu,

107: o vrlini izbjegavanja gordosti,

108: o strahovanju od Boga,

109: o druženju s plemenitim i karakternim,

110: o lijepoj namjeri,

111: o namjeri činjenja dobra, usluge drugome. Ovo poglavlje je nepotpuno, a slijedeće, 112. nedostaje u cjelini.^{17a)}

Dopunska saznanja o ličnosti autora djela *Ar-radi li al-Murtada*

Pošto nam nedostaje kraj ovog djela, mi smo lišeni mnogih pojedinosti kao npr.

¹⁶⁾ Učenje na arapskom jeziku koje vrši hodža nad grobom neposredno nakon sahrane umrloga.

¹⁷⁾ Jedna vrsta milostinje koja se dijeli sirotinji za dušu umrloga (poduše) pošto se najprije provede određena procedura tzv. devr.

^{17a)} Djelo broji 76 lista sa svojevrstnom kustodom i paginacijom iz kasnijeg perioda. Nedostaju poglavlja 1. 12. 19. 21. 30. 36. 39. djelimično 111 i cjelokupno 112. Veličina djela: 14,5 x 20 cm. Tekst 10 x 16 cm. po 24 reda na strani. Djelo je u rasutom stanju, dohvaćeno vlagom i oštećeno zubom vremena. Papir je žute boje, papirus, a mastilo crne. Poglavlja, zatim svaki početak dopune osnovnog teksta, izrazi: korist (al-fa'ida), dopuna (at-tatimma), priča (al-hikaya) itd. ispisani su mastilom crvene boje. Početak svakog hadisa i izreke drugih lica nadvučen je linijom mastila crvene boje. Mastilom crvene boje napisan je i naslov *At-tawrija (Tora, Stari zavjet)*. Ovo djelo Mustafa Prušćak citira na nekoliko mjesta.

Na margini djela su ispravci izvršeni istim rukopisom. Zasada nam je ovo jedini poznati rukopis djela *Ar-radt li al-Murtada*. Djelo se vodi pod privremenim brojem R 5754 u GH biblioteci u Sarajevu i nije katalogski obrađeno.

- kada je autor završio ovo djelo,
- da li je ono, možda, njegovo najkasnije napisano djelo,
- gdje ga je završio,
- kakvu je funkciju tada vršio i sl. Da je kraj djela sačuvan svi ovi podaci bili bi registrovani u pogovoru djela ili bar završnoj rečenici, kako je to uobičajeno u klasičnim rukopisima. Pa ipak, na neka od ovih pitanja možemo približno tačno odgovoriti, zahvaljujući napomenama samog autora u istom djelu. Tako npr. saznajemo da je ovo njegovo posljednje nama poznato napisano djelo, jer ih u njemu na odgovarajućem mjestu pojedinačno sva spominje; da je djelo, s obzirom na sadržaj i metod izlaganja, namijenjeno širokim slojevima a nikako učenicima što ukazuje da je bio na položaju osobe koja je snosila moralnu odgovornost za ponašanje vjernika muslimana na teritoriji koja je bila, na neki način, potčinjena njemu. Za sebe kaže kod dopune osnovnog teksta:

- komentator kaže (Qala aš-šarih),
- siromašni rob kaže (qala al-'abd al-faqr),
- griješni čovjek kaže (qala al-'abd al-mudnib),
- slabašni čovjek kaže (qala al-'abd ad-da'if),
- slabašni čovjek, komentator kaže (qala aš-šarih al-'abd ad-da'if).

Jezik i stil djela *Ar-radi li al-Murtada*

Nije patio od jedrine stila, glomaznih i nejasnih rečenica niti tuđe terminologije. Nije mario za osjećanjima visokih krugova. Ostao je u krugu naroda. Stil hadisa je snažno uticao na stil Mustafe Pručaka pa je i njegov stil jasan i razumljiva rečenica prosta i jednostavna. Materiju izlaže tečno i jednostavno, kao da ima pred sobom običnog građanina, a kada osjeti da bi među prisutnim slušaocima ili čitaocima ovog njegovog djela mogao biti i poneko ko želi više znanja i razmišljanja, Mustafa Pručak ga upućuje na drugi izvor, veoma često i na svoj. Prema tome, djelo nosi poruku vaspitnog karaktera upućenu širokim muslimanskim slojevima. Ono je istovremeno presjek islamskog bontona duboko ukorijenjenog u srca stanovnika našeg područja, mada je nešto od toga već poodavno palo u zaborav.

Radi ilustracije jednostavnosti njegova stila i načina obraćanja masama može nam poslužiti slijedeći izvod.

»Siromašni (Mustafa Pručak) kaže:

— U jednom hadisu stoji 'Tri osobe Bogu su mrske, iako nisu počinile nikakav prestup: izjelica, škrti i oholi. Izjelica na ovom svijetu, navodi se u drugom hadisu, gladovaće na budućem. Selman Farisi prenosi od Vjerovjesnika, da oni koji najviše jedu na ovom svijetu, najviše će i gladovati na budućem. Ebu Hurejre prenosi da je Vjerovjesnik rekao: 'Neka ukućani smanje jelo da bi im domovi procvjetali i zasjali sjajem bisera.' Ovo znači da manje jedu i svjesno gladuju — poste. Abdurahman ibn Auf (Abdurrahman b. 'Auf) prenosi da je Vjerovjesnik i umro, a da se potpuno nije najeo ni on ni članovi njegove porodice pšeničnog hljeba.' Znači da pšenični hljeb nije jeo ni dva dana uzastopice. Neki znalac ističe: 'Gladujte radi dženetske gozbe!' a

Omer b. Hatab kaže da se pretjerivanjem naziva i to da čovjek jede kadgod mu se apetit pojavi, jer Vjerovjesnik kad bi ručao ne bi večerao, a kad bi večerao ne bi ručao. 'Semure b. Džundub (Samura b. Gundub) prenosi da mu se njegov sin jednom prilikom toliko nažderao da mu je pozlilo te je počeo povraćati, i da mu je Semure neposredno iza toga rekao 'Da si umro zbog toga, ni dženazu ti ne bih klanjao. 'Hasan El-Basri kaže da četiri vrline krase čovjeka;

- da čovjek sobom vlada,
- da govori odmjereno i promišljeno,
- da pazi šta jede i koliko jede i
- da se čuva nemorala i razvratna života.'

Kažu da je pretjerano trpanje stomaka hranom popraćeno sa šest neugodnosti:

1. iščezavanjem strahopoštovanja prema Bogu,
2. iščezavanjem samilosti prema drugima, jer prezasićeni misli da su i svi ostali siti,
3. smanjivanjem poslušnosti,
4. odbojnošću prema mišljenju mudraca,
5. ne usvajanjem njegova mišljenja, kada takav daje savjet drugom, drugi mu ga ne prihvata, i
6. čestim oboljenjima.

Kažu da su četiri postupka kod objeda stroga obaveza (farz), četiri sunet, četiri spadaju u domen lijepog ponašanja, dva znače lijek, a dva povlače za sobom prezir i zabranu.

Postupci stroge obaveze pri jelu su:

- da čovjek jede samo ono što je dozvoljeno (halal),
- da priznaje da je to božiji dar,
- da je zadovoljan onim što jede, i
- da se čuva da ne počini kakav grijeh sve dok mu se organizam održava zahvaljujući toj hrani koju je pojeo.

Postupci pri jelu koji spadaju u oblast suneta su:

- da čovjek na početku jela spomene božije ime (bismillah),
- da na završetku jela izrazi zahvalnost Bogu (elhamdulillah),
- da opere ruke prije i poslije jela i
- da previje koljeno lijeve noge a podigne desne kada sjede da jede.

Postupci pri jelu etičke kategorije su:

- da čovjek jede ono što mu odgovara,
- da se služi manjim zalogajima,
- da dobro sažvače hranu i
- da ne prati zalogaje drugih.

Postupci pri jelu koji u sebi nose lijek su:

- da pojede svaku mrvicu prosutog hljeba i hrane dok jede i
- da nagne zdjelicu iz koje jede da bi sve iz nje pokušao, kako ne bi ništa u njoj ostalo.

Postupci pri jelu koji zaslužuju prezir i zabranu:

— da čovjek ne prinosi nosa hrani da bi je pomirisao (kao što to čine mačka ili pas) i

— da ne puše u hranu, nego da sačeka da se ohladi, na što ukazuje i hadis »Vrela hrana nije berićetna.«

Ljudi kažu da onaj ko manje jede ima višestruke koristi, npr, da je tjelesno zdraviji, bolje memoriše, lakše shvaća, manje spava, postaje prijatan u društvu i sl. dok kod pretrpavanja stomaka, čovjek ima brojne štete, između ostalog, dolazi do mučnine u stomaku iz čega se rađaju brojna oboljenja. Gladovanje liječi mnoga oboljenja malim trudom dok kod pretrpanog stomaka i najbezazlenije oboljenje traži mnogo truda da se oboljenje odstrani. Uostalom, izjelica je omražen i kod Boga i kod ljudi.¹⁸⁾

Sporedna djelatnost Mustafe Pruščaka i specijalizacija

Preostalo je još otvorenih pitanja vezanih za ličnost Mustafe Pruščaka, među koje spada, između ostalog, i:

— gdje se obrazovao,

— šta je izučavao,

— šta mu je bila uža specijalnost i

— zašto se služio isključivo arapskim jezikom?

Pošto danas raspoložemo izvorima koji se direktno odnose na Mustafu Pruščaka, mi ćemo pokušati da djelimično odgovorimo na ova pitanja da bismo dobili kompletniju predstavu o njemu.

Svakidašnje potrebe stanovnika našeg područja u periodu u kome je živio i djelovao Mustafa Pruščak, ne samo vjerske nego i životne, tražile su od intelektualnih radnika da se bave i takvim disciplinama koje se odnose, bar marginalno, na matematiku i astronomiju (npr. nasljedno pravo, određivanje vremena dnevnih molitvi, regulisanja časovnika na sahatkulama, definisanja pravaca — strane svijeta u razne svrhe, proračun širine rijeke radi njena premoščavanja, određivanja visine i sl.).

Mustafa Pruščak imao je udjela i u ovoj disciplini. Na ovaj zaključak navodi nas djelo o astrolabu¹⁹⁾ odnosno o upotrebi astrolaba. Djelo je prepisao, uslovno i unio neke promjene, Mustafa Pruščak na univerzitetu Al-Azhar u Egiptu 1132/1719, 29. redžepa. On je prepisao i komentar »*Al-yasminiyya*« u Skender-pašinoj medresi, kako kaže, prije ikindije namaza 12 ramazana iste godine. Ovaj podatak i razlika od nekoliko mjeseci ukazuje da je bio na studijama u Kairu ili možda nekoj vrsti specijalizacije. Ovome ide u prilog i to što on počinje da se javlja kao plodni pisac poslije osamnaest godina otprilike i kasnije cijelog svog života piše isključivo na arapskom jeziku. Ovo ne isključuje njegovo poznavanje i turskog²⁰⁾ i persijskog jezika, ali očito govori o

¹⁸⁾ M. Pruščak, n. d. fol 68b, rukopisa broj: 5754 GHB. ili poglavlje 105 istoimenog djela.

¹⁹⁾ Vidi rukopis broj 551, fol. 153a-164b. GHB.

²⁰⁾ Vidi više stranu ovog rada.

izvoru obrazovanja i njegovoj kao izdanka ljubavi prusačke škole prema arapskom jeziku.

Lik muhadisa Mustafe Fruščaka u njegovoj idžazet-nami

Ove podatke moramo povezati i sa diplomom (idžazet namom) Mustafe Pruščaka izdate 03. zulhidžeta 1133/1720 koja će dopuniti naše saznavanje o njegovoj ličnosti.

Profesor Mustafa Pruščaka, Mustafa Arzuni ar-Rumi, ocrtava njegovu ličnost i zadržava se na specijalnosti predmeta koje je Mustafa Pruščak izučavao, djelemično kroz splet podataka o sebi, djelemično govoreći o Mustafi Pruščaku. Posebno se zadržao na hadisu jer je za njega hadis najuzvišenija i najdragocjenija nauka koju je ostvario u životu. Za to navodi i nekoliko razloga:

— hadis mu je omogućio da upozna stvarnost Objave — *Kur'ana*, i njen značaj,

— otkrio pojedinosti kako treba interpretirati Objavu,

— saznao, zahvaljujući hadisu, šta su ključna pitanja temelja vjere i islamske apologetike,

— saznao o minulim narodima i

— upoznao kreposne i plemenite ličnosti i učenjake. Ovim riječima je ocrtao profesor Mustafe Pruščaka hadis da bi u diplomi istakao šta su preokupacije Mustafe Pruščaka za koga kaže:

»Predamnom je učio hadis (sami'a minni) kompletni učenjak, plemeniti radnik i najuspjelija ličnost koja je u sebi satkala tradicionalne i racionalne nauke, glavne i sporedne, u cjelini i do u detalje, Mustafa b. Muhamed al-Bosnevi, al-Aqhisari an-Nav'abadi. Po završetku (studija) zatražio je od mene da mu izdam diplomu (idžazet-namu) za hadis kao i za ostale predmete koje je izučavao i izučio kod mene.²¹⁾

Predamnom je polagao i još neke discipline metodom čitanja i izlaganja (qara'a alayya) kao i tefsir (egzegezu *Kur'ana*). Nakon provjere obratio sam se molbom Bogu i izdao Mustafi Pruščaku diplomu da može predavati hadis prema slijedećim djelima:

— *Sahihi Buharije*,

— *Sahihi Muslima* i ostalim djelima iz ciklusa »*Al-kutub as-stita*« (*Sunan Ebu Dawud*, *Sunan an-Nisa'iy*, *Gdmi'at-Tirmiziy*, *Mu-watta b. Maliq*²²⁾ zatim (iz islamskog prava — fikha):

— *Kanz ad-daqa'iq fi furu' al-hanafiy*, od Abdulaha b. an-Nasafiyy, umro 710/1310,

— *Al-quđuri*, od Ahmada b. Muhammad, al-Quduriyy, umro 482/1036,

Al-wiqaya od Muhmmada b. Sadruššari'a al-Awwal, umro prije VIII/XIV vijeka, kao i sve drugo što je bilo meni dozvoljeno da predajem, a koje sam izučavao metodama »slušanja« (as-sima') ili »čitanja

²¹⁾ Rukopis 551. folt 112-115. GHB.

²²⁾ Ovako je upisano na margini istoimenog rukopisa, str. list 113.

i izlaganja«, da predaje racionalne i tradicionalne naučne discipline, sporedne i glavne, metodama »uručivanja« ili »korespondiranja« (al-munāwala wa al-mukātaba).²³⁾

Prema sadržaju diplome Mustafa Pruščak stekao je pravo da predaje pored hadisa i tefsir i načine pravilnog čitanja Kur'ana (kiraete), gramatiku arapskog jezika, sintaksu, retoriku, stilistiku i poetiku, da predaje i prenosi« sve što sam ja učio, studirao i dobio diplomu iz tih predmeta da ih mogu predavati.

Dao sam mu diplomu, nastavlja profesor Mustafa Pruščak, da ovo sve predaje, ali da se pridržaje kod predavanja usvojenih stavova učenjaka iz oblasti ovih disciplina. Bogu hvala što nam je omogućio da u XII/XVIII stoljeću imamo pouzdanih učenjaka u hadiskoj nauci!²⁴⁾ bila je posljednja misao ovog učenjaka kod osvjetljavanja ličnosti Mustafe Pruščaka.

Ako bismo pokušali da s rezervom prihvatimo ovakav sud o Mustafi Pruščaku, imali bismo razloga, s obzirom na uobičajenu praksu i tzv. tedlis (obmanu) u diplomama, ali ako imamo u vidu brojnost djela koje je iza sebe ostavio ovaj Pruščak i sadržaja tih djela čvrstom vezom vezanih za hadis, bez obzira na njihovu tematiku i osnovnu poruku, onda moramo prihvatiti ovaj sud njegova učitelja.

Zaključna razmatranja

Na osnovu ovih podataka sa sigurnošću možemo korigovati neka ranija zapažanja i dopuniti naša saznanja o ličnosti Mustafe Pruščaka a što bi se moglo svesti na slijedeće:

— da je Mustafa Pruščak, u okviru sistema školstva osmanske Turske, prema kome diplomu izdaje profesor ključnog predmeta a ne škola, vjerovatno stekao dopunsko obrazovanje u Kairu na univerzitetu Al-Azhar ili Skender-pašinoj školi u Aleksandriji,

— da mu je hadis bio uža specijalnost, a ne pravo, jer se njegov profesor koji mu izdaje diplomu zadržava na hadisu, hadiskim djelima koje je izučavao i on i njegov učenik Mustafa Pruščak, posebno naglašavajući značaj izučavanja hadisa; profesorima koji su mu predavali hadis, navodeći njihova imena posebno za tekst hadisa (al-matn), zatim prenosiocce (lanac prenosilaca (al-isnād) u nizu od prvog do posljednjeg — izvora, kako je to prihvaćeno u hadiskoj naučnoj disciplini.

²³⁾ Kod izučavanja i prenošenja hadisa istoričari hadiskih naučnih disciplina ukazuju na osam metoda:

1. as-sim'a, slušanje,
2. al-qira'a wa al-ard, čitanje i izlaganje,
3. al-iğaza, ovlaštenje,
4. al-munawala, dodavanje,
5. al-mukataba, korespondiranje,
6. al-i'lam, obavještenje, proglas,
7. al-wasiyya, oporuka i
8. al-wiğada, nalaženje, mada M. T. Okić dodaje i deveti metod tzv. al-impla', diktiranje.

Vidi više dr S Aş-Sālih, 'Ulūm al-ḥadīt str. 86—104; M. T. Okić, *Bazi hadis meseleleri uzerinde tetkikier*, Istanbul 1959. str. 94.

²⁴⁾ Rukopis broj 551. str. 115.

— da je izučavao i fikh na principu hanefitske pravne škole i druge tradicionalne discipline, zatim filološke u okviru arapskog jezika i racionalne, apologetiku i filozofiju,

— da je na osnovu dodijeljene mu diplome stekao pravo da predaje hadis, posebno djela *Buhariju* i *Muslima* i ostala iz zbirke *Al-kutub As-sitta*, zatim tefsir i kira'ate, nasljedno pravo (al-farā'id), istoriju i metriku ('ilm al-'arūd),

— da je dobio diplomu hadisa 1133/1720,

— da priznaje Hasana Kafiju za učitelja prusačke škole, nazivajući ga »ashabuna«, naš učitelj, naš prijatelj, gospodar, onaj koji je stekao pravo da raspolaze s nama i sl.

— da je prihvatio teoriju Hasana Kafije o strukturi društva, ali unosi i petu kategoriju, intelektualni rad ili bavljenje pisanjem. Piscima daje prednost nad ostale četiri kategorije. Za ovakav svoj sud on doziva u pomoć i mišljenje' Ali al-Qālīja,

— da je produžna ruka prusačke škole intelektualne grupacije, čija je glavna karakteristika ljubav prema arapskom jeziku, interesovanje za aktuelna zbivanja, pokušaj rješenja gorućih pitanja pisanom riječi i davanje prednosti razumu nad mistifikacijom. Mustafa Pruščak je bio dosljedan predstavnik prusačke škole i kod interpretacije hadisa i nije dozvoljavao unošenje »kešfa« (mističkog otkrovenja), pošto je kešf nešto tajno, unutrašnje, što se ne može uzeti kao dokaz.²⁵⁾

— da kod razrade jedne teme niže dokaze prema stepenu snage tih izvora,

— da je bio širokog obrazovanja i imao uvida u brojna djela, nižući i izrailijate, ali uz navođenje izvora, *Tore*,

— da se u njegovim djelima ogleda snaga i smjelost samostalnog rasuđivanja (glavna karakteristika prusačke škole), da su mu sva djela vaspitnog karaktera i

— da njegova pisana djelatnost nije prestala sa godinom 1154/1742, nego da se javlja i kasnije.

SUMMARY

Muṣṭafā b. Muḥammad, Bosanac, Prusčanin, Nevabadlija, the outstanding representative of the younger generation (18th century) of the intellectual school of Prusac which is known for its adherence to orthodox Islam and love for the Arabic language, was presented by the former researchers (such as S. Bašagić, M. Handžić, A. Šabanović as well as M. T. Okić) as a prolific writer, a qadi of the Hanafi School, a mufti and a teacher. New researches based on the contents of his works, particularly on the subject matter of his book *Ar-rāḍī li al-Mur-*

²⁵⁾ Rukopis broj: 551, fol 108a, gdje se potpisao sa Mustafa b. Muhammed, prusački kadija.

tada and his diploma work (igazat-name) show that Mustafa Pruščak was in the first place an expert in the field of the Prophet's Hadith.

His work *Ar-radi li al-Murtada*, which is in a way a supplement to the book *Al-hadi li al-Muhtadi bo Muhammad b. Abi al al-Magribi at-Tlimsani*, discusses 112 topics about virtues originating from the Prophet's Sunnah, the news transmitted by the first and the second generations of Muslims, maxims and the statements from the Torah. It was defined by its author, Mustafa Pruščak, as a pure Hadith work. He wrote it with the purpose to be »... in the Hereafter in the company of the experts of the Hadith.« His teacher who taught him several disciplines from the field of Islamic Science conferred onto him, conformably to the educational system of the time, the diploma (igazat-name) which entitled him to the rank of a muhaddith (an expert of the Hadith Science).

Mustafa Pruščak deserved it by his work and writing. The style of his writing and the way in which he expresses his thoughts are characterized by the explicitness of the sentence structure similar to that of the Prophet's Hadith.